

Володимир Кулик

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН ПОСТРАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ

Статтю присвячено ролі української мови як ключового складника національної ідентичності. За умов бездержавності ця ідентичність була головно етнокультурною, а не громадянською, проте політика радянської влади спричинилася до розриву між мовною практикою й етнокультурною ідентичністю. Постання незалежної держави стимулювало формування громадянської ідентичності та зміну характеру її зв'язку з етнокультурною

ідентичністю титульної групи. Хоча українська мова посідає особливе місце в обох головних версіях національної ідентичності, воно має узгоджуватися з повсякденною російськомовністю близько половини населення держави. Водночас українське самосвідомлення поступово рухається від суто етнокультурного в бік громадянського, особливо серед молоді, народженої за часів незалежності. Нарешті, загострення боротьби ідентичностей після «помаранчевої революції» зумовило різну динаміку ідентифікації в різних частинах країни.

Ключові слова: національна ідентичність, етнокультурна ідентичність, громадянська ідентичність, рідна мова, мова повсякденного вжитку.

Volodymyr Kulyk. The role of the Ukrainian language in the national identity of citizens of post-Soviet Ukraine.

The article deals with the Ukrainian language as a crucial component of national identity. Given the lack of independent statehood, Ukrainian identity was primarily ethnocultural rather than civic but the policies of the Soviet regime produced a large-scale discrepancy between the language use and ethnocultural identity. Independence boosted civic identity and changed its relationship with the ethnocultural identity of the titular group. Although the Ukrainian language occupies a special place in both main versions of national identity, it has to be reconciled with the continued reliance on Russian of about half of Ukraine's citizens. At the same time, the perception of oneself as Ukrainian is gradually shifting from ethnocultural to civic, particularly among the youth raised in independent Ukraine. Last but not least, the escalation of identity struggle in the wake of the Orange Revolution led to different dynamics in the two parts of the country.

Key words: national identity, ethnocultural identity, civic identity, native language, everyday language.

Концептуалізація зв'язку між мовою та ідентичністю

Хоча міцний зв'язок між мовою та ідентичністю є загально-визнаним, його специфічний характер у конкретному соціоісторичному контексті часто постулюють, а не досліджують. У цій статті йтиметься про особливу роль титульної мови в українській етнокультурній і національній ідентичності та модифікацію цієї ролі за

часів незалежності. Перш ніж аналізувати мову й ідентичність у специфічному українському контексті, варто критично розглянути кожне з цих понять та зв'язок між ними.

Мову можна означити як здатність людей спілкуватися й самовиражатися, точніше, засвоювати й використовувати системи спілкування та самовираження, що їх не випадково теж називають мовами. Мова – це система, визнана в такій здатності, тобто кодифікована й накинута в певних ділянках (на відміну від таких мов, інші системи звать діалектами, сленгами, мішанками тощо, заперечуючи цими назвами саму їхню системність). Друге значення поняття «мова» пов'язує його з ідентичністю: мова – це система, що її використовує певна спільнота – насамперед нація, – ідентичність якої ця мова виражає. Тому в ідеалі має бути повна відповідність між мовами та націями чи, інакше кажучи, між мовами та національними ідентичностями, ключовим елементом яких є однойменні мови. Проте цю відповідність може бути порушено, якщо зміна в мові не супроводжується зміною в ідентичності, тобто коли люди переходять на іншу мову, але далі ідентифікують себе з тією самою групою, або ж приймають іншу ідентичність, але зберігають мову.

Ідентичність – це самосприйняття, точніше, самосприйняття, що підтримується у взаємодії з іншими, тобто категоризація особи, що узгоджується з тим, як її категоризують інші. Категоризація в певному акті взаємодії є наслідком, з одного боку, тих рис, які особа виявляє саме в цьому акті, а з другого, усталених раніше категорій, що вважаються чинними для всіх взаємодій. Для поточної категоризації мова є таким само важливим елементом, як інші помітні відмінності – раса, стать, вік тощо, – або навіть іще важливішим, адже наявність комунікаційного бар'єра робить ці відмінності вочевидь доречними, а отже, наділяє їх особливим значенням своєїрідної точки відліку, що визначає тлумачення особою даного акту взаємодії та поведінку в ньому [1, с.474]. Простіше кажучи, люди схильні вважати тих, хто говорить іншою мовою, відмінними від себе, що неминуче позначається – здебільшого негативно – на характері взаємодії з ними. А ті, хто говорить тією самою мовою, мають більше шансів бути сприйнятими як подібні їй, отже, близькі, варті прихильного ставлення. Ця особливість робить мову людини ключовим елементом системи соціального відліку, яку за-

звичай називають етнічністю чи етнічною ідентичністю і яка включає також уявлення про спільне з іншими членами цієї етнічної групи походження, історію, релігію та спосіб життя.

Але якщо цей зв'язок мови з етнічністю та її атрибутами (зовнішністю, звичаями, релігією тощо) усталився, його не так легко порушити, хоча в наступних актах взаємодії ті самі люди можуть виявляти інші риси. Оскільки ці атрибути вважаються притаманними всім членам групи, належність до неї стає постійною, буцімто спротою на спадковість, а не на поведінку. За словами Джошуа Фішмена, «саме тому, що мову так часто вважають біологічним спадком, її пов'язання з етнічним походженням таке поширене й потужне» [2, с.26]. Таким чином, усталена в суспільстві система категоризації виявляється важливішою за ті, що постають у безпосередньому міжособовому спілкуванні. Хоча первісна етнічна категоризація була пов'язана з уживанням певних мов, подальше засвоєння робить її певною мірою незалежною від мовної практики. Україна є доброю ілюстрацією цієї парадоксальної трансформації.

Мова й ідентичність в Україні в дорадянські та радянські часи

Зовнішня категоризація предків сьогоденних українців на підставі їхньої мови спершу не збігалася з внутрішньою, ґрунтованою передусім на релігії, соціальному становищі та місцевості. Стійка етнокультурна ідентичність поширилася в народі аж на початку ХХ століття, позначеному відкритим протистоянням між різними проектами національної та міжнаціональної ідентичності, речники яких прагнули завоювати прихильність селянських мас [3, розд.1]. Але серед освічених верств уже в ХІХ столітті виникла концепція українського народу як спільноти людей, що говорять українською мовою у всіх її різновидах – спільноти, що охоплювала підданих різних держав, головню Російської й Австро-Угорської імперій. Наприкінці того століття націоналісти Галичини, а потім і підросійської України, висунули ідею об'єднання всіх територій з українським населенням в одну незалежну державу, проте ця ідея не була панівною навіть серед інтелігенції, не кажучи вже про політичну й економічну еліти [4; 5].

На українських землях в Австро-Угорській імперії, насамперед у Галичині, розвиток освіти, громадянського суспільства та

політичних партій приніс ідею нації в маси ще до Першої світової війни, коли ця ідея втілилася в масовій підтримці незалежності України під час військового протистояння з поляками. Саме відмінність від поляків (насамперед релігійна, але також мовна) сприяла поширенню етнічної свідомості серед галицьких українців, котрі дедалі більше відкидали традиційну самоназву «русини» [6]. Натомість у Російській імперії етнокультурну самоідентифікацію українців ускладнювали близькість мов та, ще важливіше, релігійна спільність із росіянами. Хоча російська науково-культурна еліта здавала собі справу з мовної відмінності «малоросів», ступінь цієї відмінності й, отже, статус «малоруського наріччя» як діалекту чи окремої мови залишалися предметом суперечки, і принаймні до революції 1905 року версія про діалект переважала. Саме цю версію сповідувала й імперська адміністрація, як виразно демонструє сумнозвісна теза Валуєвського циркуляра про те, що «ніякої малоросійської мови не було, немає і бути не може» [7]. Десятиліття відносної політичної лібералізації та відповідного культурного пожвавлення було не досить, аби вживити ідею окремішньої української нації в свідомість мас, тому цей процес переважно відбувався вже за умов політичного й військового протистояння, яке спричинила революція 1917 року. Слабку етнокультурну свідомість мас традиційно вважають однією з головних причин поразки тодішньої спроби створити незалежну українську державу.

Хоч як парадоксально, але найбільше посприяли поширенню етнокультурної ідентичності серед українських мас ворожі до українського націоналізму більшовики. Як показав Роджерс Брубейкер, етнонаціональну ідентичність народів СРСР вони інституціалізували й на територіальному, й на персональному рівні [8]. Якщо йдеться про мовний вимір цієї інституціалізації, то українську мову було запроваджено в офіційний обіг як головну мову Української РСР (поряд із загальносоюзною російською), з огляду на переважно українське населення республіки, яке й дало їй назву. Водночас українську мову визнано й, завдяки офіційній реєстрації, накинуто як особисту характеристику осіб української національності. Встановлюючи рідну мову окремо від національності, більшовицький режим мав на меті з'ясувати ступінь відхилення першої характеристики від другої, що його належало долати політикою дерусифікації [9].

Втім, це відхилення тоді було невеликим, почасти тому, що зрусифіковані українці та члени інших етнічних груп зазвичай називали рідною мову своєї національності, а не повсякденного вжитку.

Проте після 1933 року різка зміна політики більшовицького режиму призвела до швидкого збільшення присутності російської мови в суспільному житті за рахунок української та мов меншин. Ця тенденція тривала й у післявоєнні десятиліття, попри деякі коливання між активним насаджуванням російської мови та помірною підтримкою української. Масова імміграція з Росії та інших республік посилювала роль російської мови як мови міжнаціонального спілкування, особливо в містах, де мігранти здебільшого оселялися. Зміна освітнього закону наприкінці 1950-х років, внаслідок якої батьки здобули право вибирати мову навчання дітей та звільняти їх від вивчення титульних мов республік навіть як одного з предметів, призвела до стрімкого занепаду україномовної освіти в містах України протягом наступних двох десятиліть [3, розд.3, 5]. Ці процеси відбувалися в усіх частинах України, але різною мірою, найменше на Заході, де влада, зважаючи на високий рівень національної свідомості, не зазіхала на панування української мови в освіті, мас-медія і багатьох інших ділянках [10].

Унаслідок цієї політики українці мусили вивчати й уживати російську мову набагато більшою мірою, ніж росіяни – українську. Під час перепису 1989 року 60% етнічних українців заявили, що знають російську мову, тоді як знання української задекларували лише 33% росіян, що мешкали в Україні. Мало того, навіть серед самих українців 5% сказали, що не знають мови групи, членами якої вони себе вважали [11, с.78 – 79]. Проте зміни в мовній компетенції та практиці не супроводжувалися порівнянними змінами в мовній і етнічній ідентичностях. Крім інерції, переважне збереження цих ідентичностей зумовлювали публічні дискурси та практики, що стверджували й підтримували існування окремих націй, ключовою ознакою яких були однойменні мови. Ба більше, перегляд національної політики в 1930-ті роки ознаменувався, за словами Тері Мартина, «різким поворотом від ранішого радянського погляду на нації як, у ґрунті речі, модерні конструкти до наголосу на глибоких предковічних коренях сучасних націй» [12, с.443]. Реєстрація національності в паспорті та заборона її змінювати вод-

ночас відбивала й посилювала сприйняття етнічності як спадкової характеристики, що, своєю чергою, сприяло незмінності відповідей, що їх громадяни давали на переписах.

Щодо переважного визнання української мови як рідної, то йому сприяло представлення мов як природних і вартісних характеристик однойменних націй, котре зберігалось в публічному дискурсі й після того, як реальне вживання цих мов перестало бути пріоритетом державної політики. Таке сприйняття посилювали адміністративні, освітні, медійні й інші інституції України та інших республік, що використовували їхні титульні мови, зазвичай паралельно з російською як загальносоюзною [13, с.223 – 228]. Навіть у містах Сходу та Півдня України, де російська мова цілком панувала в повсякденному спілкуванні, українська і далі відігравала важливу символічну роль завдяки вживанню в офіційних написах і документах. Єдиним винятком був Крим, який і після включення до складу УРСР зберіг монополію російської мови в усіх публічних практиках.

Трансформація української ідентичності за роки незалежності

З постановом незалежної України українська ідентичність почала змінюватися в кількох важливих напрямках. По-перше, на відміну від СРСР, нова держава не наголошувала етнічності як чинника суспільного життя чи маркера індивідуальної ідентичності. Зокрема, вона відмовилася від радянської практики реєстрації національності в паспорті, посилаючись на потребу дотримання європейських стандартів. Загалом держава не дуже розрізняла громадянську націю та титульний етнос, хоч і визнавала специфічні культурні потреби й права етнічних меншин. Хоча уявлення про етнічні групи («національності») як складові частини українського суспільства й далі підтримувалося в деяких практиках, зокрема переписі населення, в публічному дискурсі також часто йшлося про українськість усіх громадян, без огляду на етнічне походження. Внаслідок цього поняття «українці», на додаток до традиційного етнічного значення, дедалі більше набувало громадянського, особливо серед молоді, що виросла в незалежній Україні без фіксованої державою національності.

Щоби продемонструвати слушність цього твердження, наведу результати загальноукраїнського опитування, яке провів у лютому 2012 року Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) за фінансової підтримки Наукового товариства імені Шевченка в Аме-

риці. Після того, як респонденти відповіли на запитання, ким вони вважають себе за національністю, їм поставлено ще одне: як саме вони визначають свою національність? Запропоновані варіанти відповіді спиралися на спадкові, громадянські, мовні та ставленнєві критерії. Як видно з Таблиці 1, в усіх етнічних і мовних групах більшість задекларувала спадковий критерій вибору: за національністю батьків чи одного з батьків (хоча він може приховувати також успадковане від батьків громадянське або мовне окреслення). Водночас кожен шостий респондент окреслив національність за країною, де живе. Як і можна було сподіватися, це окреслення виявилось популярнішим серед етнічних українців, для яких життя в Україні є однією з причин уважати себе українцями. Натомість росіяни частіше вибирають національність за мовою, якою розмовляють. Хоча дві головні мовні групи (окреслені за переважною мовою повсякденного спілкування) радикально відрізняються за схильністю застосовувати мовний критерій визначення національності, різниця в популярності громадянського критерію виявилася набагато меншою завдяки привабливості цього критерію для багатьох російськомовців, котрі, таким чином, називають себе українцями. Нарешті, частота визначення національності за ставленням до відповідної нації була незначною в усіх розглянутих групах.

Таблиця 1.

**Відповіді респондентів на запитання,
як саме вони визначають свою національність
(опитування КМІС, лютий 2012 року; у відсотках)**

	Всі респ.	Націона- льність		Повсякден- на мова		Вік		
		Укр.	Рос.	Укр.	Рос.	18–29	40–49	70+
За національні- стю моїх батьків (або одного з батьків)	75,8	75,0	78,3	80,7	72,4	71,7	76,9	81,4
За країною, в якій живу	15,7	19,6	2,9	15,0	13,8	19,1	15,3	13,2
За мовою, якою розмовляю	4,4	2,4	12,1	1,0	8,3	4,7	3,6	2,3
За моїм ставлен- ням до цієї нації	2,8	2,0	4,9	2,5	3,4	2,9	2,8	1,9

Відмінності між віковими групами (когортами) набагато менші, відповідно до мого ранішого висновку, що вік не справляє великого впливу на мовні практики й уявлення [14, с.83–86]. Але наведені в Таблиці 1. результати для трьох вибраних когорт (двох на краях вікового спектра та однієї посередині) показують, що молоді люди трохи частіше, ніж старші, визначають національність за країною й трохи рідше просто успадковують її від батьків. Це потверджує, що соціалізація в незалежній Україні без накинutoго спадкового тлумачення національності сприяє самоусвідомленню молодих людей як українців незалежно від їхнього етнічного походження. Водночас переважна більшість респондентів усіх когорт застосовує спадковий критерій, який, отже, пануватиме принаймні в найближчому майбутньому.

Другий напрям змін пов'язаний із державною підтримкою української мови за часів незалежності: хоч яка обмежена й непослідовна, ця підтримка підвищила роль мови як складника української ідентичності. Щоправда, більшість українців відкидає думку, що вживання титульної мови є необхідною передумовою для того, аби бути справжнім громадянином української держави й повноцінним членом української нації. Наприклад, у проведеному в грудні 2005 року опитуванні Центру Разумкова серед суттєвих рис українського патріота назвали приватне й публічне використання лише української мови всього 41% респондентів – набагато менше, ніж частка тих, хто вказав такі громадянські характеристики, як праця на благо України (81%), бажання виховувати в дітях любов до України (78%) і повага до її законів та інститутів влади (75%) [15, с.11]. Водночас, як свідчать дані розглядуваного опитування КМІС 2012 року, велика частина населення визнає суспільну роль титульної мови як чинника незалежності та єдності України.

Респондентам поставлено запитання, чи вважають вони українську мову важливою для громадян України і якщо так, назвати до трьох причин, чому саме. Як показує Таблиця 2, всього кілька відсотків респондентів відповіли, що не вважають українську мову важливою, хоча серед етнічних росіян та російськомовців ця частка виявилася вищою. Серед причин важливості більшість членів усіх груп, а особливо етнічних українців та україномовців, назвала статус української мови як державної – окреслення, що поєднує її ролі як мови держави та (головної) мови нації. Інші варіанти відпо-

віді стосувалися зв'язку мови з певними групами чи з суспільством у цілому. Українці й україномовці були більше схильні вказувати на роль титульної мови як надбання всього суспільства, а не окремих груп. Навіть ролі української як «мови найбільшої національності України» та «мови, якою з давніх часів говорили в Україні», хоч указують на її етнічне походження, виправдовують пріоритет цієї мови в усьому суспільстві, тому популярні насамперед серед її носіїв і прихильників. Інші привабливі для цих груп відповіді стосуються громадянського значення титульної мови як «основи державної незалежності України» та «мови, яка об'єднує українське суспільство»: принаймні одну з них назвали 33% всіх респондентів і аж 43% україномовців. Натомість росіяни й російськомовці більш схильні визнавати важливість української мови як чогось, що їх не стосується: мови, поширеної на Заході країни (тобто не в них) та мови видатних літературних творів (замість яких вони самі можуть читати російські). Як і щодо попереднього запитання, вікові різниці набагато менші, ніж мовно-етнічні, але з таблиці можна побачити, що молоді люди цінують громадянську й об'єднавчу роль української трохи більше, ніж старші, тому можна сподіватися, що ця нова роль з плином часу ставатиме дедалі важливішою.

Таблиця 2.

Відповіді респондентів на запитання, чому вони вважають українську мову важливою для громадян України (опитування КМІС, лютий 2012 року; у відсотках)

Українська мова важлива тому, що це:	Всі респ.	Національність		Повсякденна мова		Вік		
		Укр.	Рос.	Укр.	Рос.	18–29	40–49	70+
державна мова	73,5	76,9	60,5	83,1	62,9	74,1	73,9	73,9
мова, якою з давніх часів говорили в Україні	28,5	30,3	20,5	32,2	24,3	25,5	26,9	35,8
мова найбільшої національності України	24,8	27,1	15,6	32,5	16,6	25,9	23,8	18,3
мова більшості людей у західних областях	15,0	11,4	27,4	8,5	22,2	14,2	14,1	14,0

Продовження Табл. 2

мова видатних творів літератури та мистецтва	8,9	7,9	11,2	7,0	10,1	8,6	7,9	9,3
мова, яка є основою незалежності України	19,5	22,2	9,5	26,3	12,6	23,1	19,7	14,8
мова, яка об'єднує українське суспільство	13,6	14,4	10,3	16,2	9,9	15,5	13,3	9,7
я не вважаю цю мову важливою	3,0	1,6	8,1	0,2	7,0	2,9	3,3	2,7

Наведені результати ілюструють важливу обставину: гадана важливість української мови не зводиться до її комунікаційної функції. Інакше кажучи, українці цінують титульну мову більше, ніж реально говорять нею. Головна причина збереження розриву між мовною ідентичністю та практикою – тобто між рідною мовою та мовою повсякденного вжитку – полягає в поміркованій і непослідовній мовній політиці, яка не вимагає від людей говорити державною мовою навіть у державних установах [16]. Як показує те саме опитування КМІС, зміна на користь української мови помітніша в родині, ніж на роботі, а отже, не зумовлена тиском держави чи приватних працедавців [17, с. 254]. Водночас уявлення про суспільну важливість титульної мови спонукає велику частину людей, що самі говорять російською, підтримувати активніше вживання української мови державою: можна сказати, вони воліють, аби держава робила те, чого вони не хочуть робити самі. Ба більше, багато людей хотіли б, аби держава поширювала українську мову таким способом, який не зазіхав би на їхню власну російськомовну практику.

Як зазначено вище, визнання рідною тієї мови, котру людина майже чи взагалі не вживає, якраз і є виявом такої прихильної настанови чи ідентифікації, але вона не настільки сильна, щоби спонукати цілком перейти на цю мову в повсякденному житті чи бодай активніше її вживати. Цю думку потверджують відповіді респондентів на запитання КМІС про те, чому саме вони вважають названу (у відповіді на поставлене перед цим запитання) мову рідною. Маючи змогу вказати до трьох причин, чверть респондентів вибрали однією з них те, що це «мова моєї країни» (див. Таблиця 3.). Що таке пояснення

стосується передусім української мови, свідчить вищий відсоток його прибічників серед україномовців, ніж російськомовців. Водночас у всіх групах головним поясненням вибору рідної мови є те, що це «мова моїх батьків» (чи одного з батьків) – хоч би яке поєднання етнічних, мовних і громадянських критеріїв це успадкування означало. Як і в попередніх випадках, відмінності між когортами набагато менші, ніж між мовно-етнічними групами: в усіх когортах найпопулярнішим способом вибору рідної мови виявилось запозичення вибору батьків (мабуть, здебільшого сприйманого не як вибір, а як об’єктивний факт). Одначе молодь трохи менше, ніж старші покоління, прихильна до цього звичного способу, тобто трохи частіше вибирає один з альтернативних підходів: мовний (за вжитком або думанням) чи громадянський (за країною). Відповіді молодих респондентів не вказують на виразну зміну на користь якогось одного з цих підходів, але наводять на думку, що зв’язок між рідною мовою та спадковою етнічністю поступово послаблюється.

Таблиця 3.

**Відповіді респондентів на запитання, чому саме вони вважають названу мову рідною
(опитування КМІС, лютий 2012 року; у відсотках)**

Тому, що це мова:	Всі респ.	Національність		Повсякденна мова		Вік		
		Укр.	Рос.	Укр.	Рос.	18–29	40–49	70+
моїх батьків (або одного з батьків)	67,8	69,1	62,0	80,4	58,2	69,4	68,9	68,8
моєї національності	28,3	30,4	21,3	38,8	16,6	31,5	27,4	30,7
моєї країни	25,2	29,5	9,5	35,9	12,0	29,3	23,8	25,3
якою я думаю	17,8	14,6	27,1	13,9	27,2	18,2	17,9	13,3
якою я звичайно користуюся	25,9	24,3	30,5	16,5	35,7	24,6	26,1	20,6
якою я найкраще володію	11,8	10,1	15,8	7,0	19,2	13,5	12,0	8,2
яку я найбільше люблю	7,1	7,2	6,6	8,1	6,6	10,2	6,2	5,8
яку я першою вивчив у дитинстві	15,7	14,7	18,2	10,9	19,4	13,1	16,7	16,0

Суперечність між гаданою суспільною важливістю української мови та зручністю дальшого вживання російської багато людей розв'язують, відносячи титульну мову до символічного простору, мало пов'язаного з мовленнєвою практикою. Прілюструвати цю тезу я хочу за допомогою результатів опитування, яке провів у грудні 2006 року соціологічний центр «Громадська думка» в межах міжнародного проекту дослідження мовної політики України, здійсненого за фінансової підтримки Міжнародної асоціації сприяння співпраці з науковцями нових незалежних держав колишнього Радянського Союзу (INTAS). Щоб унаочнити моє твердження, я порівняю відповіді на два запитання, одне з яких стосується символічної функції титульної мови, а інше – комунікаційної. Перше запитання мало на меті з'ясувати, чи згодні респонденти, що українська мова є одним із символів державності України. В другому респондентів просили сказати, чи, на їхню думку, ця мова має вживатися в Україні в більшому обсязі, «ніж тепер» (тобто на час опитування), такому самому а чи меншому.

Таблиця 4.

Відповіді респондентів на запитання про українську мову як один із символів державності України та про бажаний обсяг її вживання (опитування центру «Громадська думка», грудень 2006 року; у відсотках)

	Всі респ.	Національність		Повсякденна мова		Вік		
		Укр.	Рос.	Укр.	Рос.	18–29	40–49	70+
Українська мова є одним із символів державності України: так чи скоріше так	71,2	74,4	59,3	87,6	57,6	72,1	70,5	64,5
Українська мова має вживатися в Україні в більшому обсязі, ніж тепер	42,4	50,2	15,2	70,8	18,3	43,7	43,8	32,3

Як можна побачити з Таблиці 4, символічну роль української мови підтримала переважна більшість респондентів, зокрема, й більшість росіян і російськомовців (звісно, серед цих груп рівень підтримки був нижчий, ніж серед українців та україномовців). Натомість збільшення обсягу титульної мови в комунікаційній практиці підтримали трохи більш як дві п'ятих усіх респондентів і менш як одна п'ята росіян та російськомовців. Хоча за збільшення обсягу вживання української мови висловилося більше людей, ніж за зменшення, підтримка першого варіанта не була переважною, адже ще дві п'ятих воліли, аби обсяг залишався без змін. Молоді люди підтримали обидві функції української мови сильніше, ніж старші, але розрив між рівнями підтримки цих функцій (різниця між числами в першій та другій колонках таблиці) виявився майже однаковим для всіх когорт. Тобто навіть коли йдеться про мововжиток усього суспільства, а не їхню особисту практику, більшість людей воліють збереження статус-кво або дуже помірного збільшення вжитку української мови, який і далі обмежувався б символічною сферою. Це побажання загалом узгоджувалося з політикою режиму Януковича, що визнавав формальний пріоритет української мови, але толерував чи навіть підтримував фактичну перевагу російської й у приватному, й у державному секторі.

На завершення хочу зазначити, що ключове питання щодо зв'язку між українською мовою та ідентичністю полягає нині в тому, яке саме місце перша посідає в другій. Особливу роль титульної мови визнають обидві версії української ідентичності, що мають найбільше поширення в елітному дискурсі та масовій свідомості. Одна з цих версій, котру я називаю націоналістичною, передбачає розвиток України як української національної держави, а друга – східнослов'янська – як частини пострадянської наднаціональної спільноти на чолі з Росією. У другій версії, найвпливовішим речником якої є Партія регіонів, роль титульної мови обмежена символічними ритуалами й не має позначатися на мовленнєвій практиці поза межами однойменної мовної групи. Предківська мова, отже, не розглядається як ключовий елемент сучасної української ідентичності. Натомість партії умовного «помаранчевого» табору відкидають цей погляд як згубний для постімперської емансипації та трансформації України і пропонують підвищувати не лише символічну, а й кому-

нікаційну роль титульної мови в суспільстві, що водночас відбивало та посилювало б її центральне місце в ідентичності. Націоналістична версія панує на Заході та в Центрі, але на Сході й Півдні її здебільшого відкидають [18]. Замість поступової українізації всієї країни відбувалося поглиблення її поділу на дві частини з різними мовами й ідентичностями, зокрема, внаслідок Помаранчевої революції та «антипомаранчевої» мобілізації населення Сходу й Півдня. Можна припустити, що нові мобілізації, пов'язані з Євромайданом, російською агресією та вибухом сепаратизму, ще більше поглиблять поділ України, але його лінія зміститься на схід, обмеживши територію переважної підтримки східнослов'янської ідентичності лише Донбасом [19].

---

1. Hale N. E. Explaining ethnicity / N. E. Hale // *Comparative Political Studies*. – 2004. – Vol. 37. – No. 4. – P. 458 – 485.

2. Fishman J. A. Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective / J. A. Fishman. – Clevedon, Philadelphia, 1989.

3. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ століття / Б. Кравченко. – Київ, 1997.

4. Лисяк-Рудницький І. Четвертий Універсал та його ідеологічні попередники / І. Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Т. 2. – Київ, 1994. – С. 1 – 27.

5. Шпорлюк Р. Україна: від імперської країни до незалежної держави / Р. Шпорлюк // Шпорлюк Р. Імперія та нації. – Київ, 2000. – С. 236 – 276.

6. Лисяк-Рудницький І. Український національний рух напередодні Першої світової війни / І. Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Т. 1. – Київ, 1994. – С. 471 – 483.

7. Saunders D. Russia's Ukrainian policy (1847–1905): A demographic approach / D. Saunders // *European History Quarterly*. – 1995. – Vol. 25. – No. 2. – P. 181 – 208.

8. Brubaker R. Nationhood and the national question in the Soviet Union and post-Soviet Eurasia: An institutional account / R. Brubaker // *Theory and Society*. – 1994. – Vol. 23. – No. 1. – P. 47 – 78.

9. Arel D. Language categories in censuses: backward- or forward-looking? / D. Arel // *Census and Identity: The Politics of Race, Ethnicity and Language in National Censuses* / Ed. by D. I. Kertzer and D. Arel. – Cambridge, 2002. – P. 92 – 120.

10. Szporluk R. West Ukraine and West Belorussia: Historical tradition, social communication, and linguistic assimilation / R. Szporluk // *Soviet Studies*. – 1979. – Vol. 31. – No. 1. – P. 76 – 98.

11. Национальный состав населения СССР. По данным Всесоюзной переписи населения 1989 г. – Москва, 1991.

12. Martin T. The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union 1923 – 1939 / T. Martin. – Ithaca, London, 2001.

13. Кулик В. «Творення здорового глузду» в сучасному українському дискурсі з мовно-етнічних проблем / В. Кулик // Національна академія наук України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. Наукові записки. – 2003. – Вип. 24. – С. 218 – 241.

14. Кулык В. Языковые практики и представления граждан Украины: социально-демографический аспект / В. Кулык // Вестник общественного мнения. – 2011. – № 3. – С. 82 – 92.

15. Спільна ідентичність громадян України: особливості і проблеми становлення // Національна безпека і оборона України. – 2006. – № 7. – С. 3 – 38.

16. Kulyk V. Soviet nationalities policies and the discrepancy between ethnocultural identification and language practice in Ukraine / V. Kulyk // The Historical Legacies of Communism in Russia and Eastern Europe / Ed. by M. Beisinger, S. Kotkin. – Cambridge, 2014. – P. 202 – 221.

17. Кулик В. Вплив віку на мовні практики й уявлення громадян України // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – 2013. – Вип. 2 (64). – С. 242 – 259.

18. Кулик В. Громадська думка й історична пам'ять у сучасній Україні / В. Кулик // Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / За ред. Ю. Шаповала. – Київ, 2013. – С. 447 – 465.

19. Олексій Демченко. Південного Сходу більше немає // Українська Правда. – 2014. – 22 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2014/04/22/7023182/>.